नव्हेंबर 2005

Rs. 12 /-

चांदोबा

या अंकात

अनुभवा

जगांतली सर्वांत जुनी व चालूं रिफायनरी

"आणि मुलांनो, "खनिज तेल उद्योगाच्या इतिहासाबद्दल वीणाच्या वर्गात माहिती देताना श्री.दास म्हणाले, "जगांतल्या अजूनही चालूं असलेल्या, सर्वांत जुन्या शुद्धिकरण कारखान्या-बद्दल मला तुम्हाला सांगायचंय. तो भारतांत आहे!"

"खरंच? काका, तो कुठे आहे?" सर्वांनी एकदम विचारले.

"तो दिग्बोईमधे आहे. इंडियन ऑईल कॉर्पोरेशनच्या आसाम तेल विभागाचे मुख्य कार्यालय इथेंच आहे. दिग्बोई दोन गोष्टी अभिमानाने मिरवते - शंभर वर्षे चालूं असलेल्या तेल विहिरी आणि साऱ्या जगांतला सर्वांत जुना, चालूं असलेला खनिज तेलशुद्धिकरणाचा कारखाना."

"काका, तेलाचा इथे शोध कसा लागला?" श्रोत्यांनी अधीरपणे विचारले.

"१८६७ साली रेल्वेमार्ग टाकण्यासाठी दिग्बोई जवळच मजूर काम करीत होते. त्यांना तिथे अंधारलेल्या, दलदलीच्या प्रदेशांत काम करावे लागत होते. सोबतीला पाहुणे म्हणून होते फक्त रानटी पशुपक्षी, आणि कीटक! एक दिवस एक हत्ती ओंडका उचलून नेत होता, तेव्हां त्याच्या पावलांवर तेलाचे डाग आढळले. त्याच्या पावलांचे ठसे पाहात लोक उत्साहाने पुढे गेले, आणि त्यांना जमिनीवरती तेलाचे बुडबुडे येत असलेले दिसले. एक इंग्लिश अधिकारी त्या लोकांना आनंदाने ओरडून म्हणाला, "डिग् बॉय, डिग!" त्यावरुन त्या जागेचे नांव डिग्बोई झाले आणि पेट्रोल उद्योगाच्या दुनियेत या नांवाला स्थान मिळाले.

"किती मनोरंजक आहे ही गोष्ट!"

गेल्या शंभर वर्षांत, डिग्बोईचा जुना कारखाना आता जागतिक, आधुनिक तंत्रज्ञानाने विकसित झालेल्या कोणत्याही शुद्धीकरण कारखान्याच्या तोडीचा आहे.

नशीबाचा खेळ

हेलापुरीची दुर्गा एक सधन स्त्री होती. रघुनाथ तिचा एकुलता एक मुलगा होता पतिच्या मृत्यूनंतर तिने त्याला लाडाकोडांत व प्रेमाने वाढवले होते.

आता तो जाणता झाल्यामुले ती त्याचा विवाह करूं इच्छित होती. सुगंधिपुरचे रहिवासी, नारायण यांची मुलगी सिंधू, हिला पाहता क्षणीच रघुनाथ तिच्यावर मोहित झाला होता. ती खरोखरच मोठी सुशील व सुंदर मुलगी होती.

परंतु नारायण कांही श्रीमंत नव्हता. हुंडा देण्याची त्याची परिस्थिती नव्हती. म्हणून दुर्गाला हा विवाह संबंध मान्य नव्हता, कारण ते लोक हुंडा देऊ शकत नव्हते. पण रघुनाथ मात्र हटूनच बसला की लग्न करीन तर सिंधूशीच. दुर्गाने सरळ स्पष्ट सांगितले, की कोणत्याही परिस्थितीत हे लग्न होणार नाही. आईला विरोध करूं न शकल्याने रघुनाथ गप्प राहिला. पण मनांतून तो सिंधूला विसरूं शकला नाही.

अशाच परिस्थितींत एक सत्तरीचा म्हातारा, पण व्यवहार चतुर, असा नारायणचा नातेवाईक श्रीकर, दुर्गाला भेटायला आला. स्वतःची ओळख दिल्यानंतर तो दुर्गाला म्हणाला, "सिंधूचे वडील नारायण हा माझा जवळचा भाऊ आहे, त्याच्या-जवळ पैसाअडका किंवा स्थावर नाही, म्हणूनच तुम्ही तुमच्या मुलाचे लग्न त्याच्या मुलीशी करून देण्यास नकार देत आहात. पण मी तुम्हाला एक गुपित सांगतो: सिंधूच्या मावशीकडून तिला खूप मोठी संपत्ती मिळणार आहे. ज्या क्षणीं तुमचा मुलगा सिंधूच्या गळ्यांत मंगळसूत्र बांधील, त्याच्या दुसऱ्या क्षणी वीस लाखांपेक्षां जास्त रक्कम सिंधूची होईल. ह्यापेक्षा जास्त कांही मी सांगू इच्छित नाही."

हे ऐकताच दुर्गा हरखून गेली. तिने विचार केला की सिंधूच्या श्रीमंत मावशीने नक्कीच ह्या विषयीचे मृत्युपत्र लिहीले असणार. दुर्गा श्रीकरला बारकाईने निरखत म्हणाली, "तुम्ही वयाने मोठे आहात, वृध्दही आहात. माझा पूर्ण विश्वास आहे

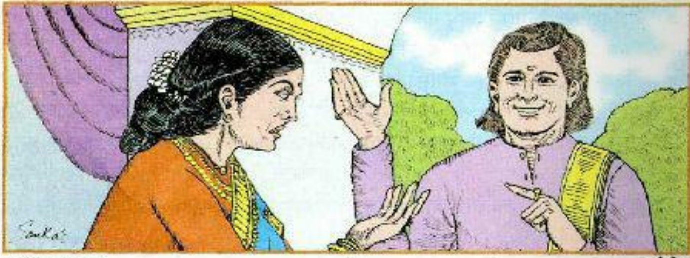
की तुम्ही खोटे बोलणार नाही. परंतु एक लक्षांत ठेवा, की जसं आपण म्हणता तसं झालं नाही तर लग्न मोडायला सुध्दां मी मागेपुढे पाहाणार नाही. नारायणला सांगा की त्याने लग्नाच्या तयारीला लागावं."

पंधरा दिवसांच्या आंत मोठ्या थाटामाटांत सिंधूचे रघुनाथबरोबर लग्न झाले. लोक दुर्गाच्या औदार्याचे कौतुक करत होते. नारायणचे नातेवाईक तिला भेटून तिच्यावर स्तुतिसुमनांचा वर्षाव करू लागले.

नारायणला जेवढे शक्य होते तितके देऊन त्याने सिंधूची सासरी पाठवणी केली. परंतु दुर्गाच्या डोळ्यांपुढे मात्र वीस लाख रुपये सतत तरळत होते. त्यामुळेच तिने नारायणाने मुलीला काय दिले किंवा नाही, ह्याच्याकडे फारसं लक्ष दिलं नाही. बघता बघता एक महिना सरला. सिंधूच्या मावशीकडून संपत्ति न मिळाल्याने दुर्गाने सुगंधिपुराहून श्रीकरला बोलावून घेतले. तो येताच दुर्गाने त्याला कडक शब्दांत विचारले, "तुम्ही तर सांगितले होते की ज्या क्षणी रघुनाथ सिंधूला मंगळसूत्र बांधील, त्याच्या दुसऱ्या क्षणी तिला मावशीची संपत्ति मिळेल. पण अजूनपर्यंत असं कांहीच झालं नाही. असं कां? ह्यावर तुमचे काय म्हणणे आहे?"

हंसत हंसतच श्रीकरने तिला सांगितले "हे बघा दुर्गाताई, मी म्हटलं होतं की सून होता क्षणीच सिंधूला वीस लाख रुपये मिळतील. मला वाटतं माझ्या म्हणण्याचा भावार्थ तुम्हाला नीट समजला नाही. सिंधूची आई कांही आता जिवंत नाही. तुम्ही तिची आई नसलात तरी मावशीसमान तर आहातच ना! आता सिंधू गरीब नारायणची मुलगी नाही, तर श्रीमंत सासूची म्हणजे दुर्गामावशींची सून आहे."

हे ऐकताच दुर्गा आश्चर्यचकित होऊन स्तब्ध झाली. पण आता झाल्या गोष्टीबाबत कोणाला दोष देऊन काय उपयोग होता? तिने मनांतल्या मनांत विचार केला 'भले लाखो रुपये न मिळोत, पण मुलाची इच्छा तर पूर्ण झाली. शिवाय गुणी मुलगी सून म्हणून मिळाली. ह्यापेक्षां आणखी काय पाहिजे?' "आपल्याच भाच्यावर खूष होऊन दुर्गाने श्रीकरच्या बुध्दिचातुर्याची प्रशंसा केली, आणि मनाशी म्हणाली, "हा सारा तर शेवटी नशीबाचा खेळ आहे!"

कांतचे महाभाग्य

केशवपुरांत राहणारा कांत अनाथ होता. त्याचं आपलं असं कुणीही नव्हतं. मात्र तो अतिशय कष्टाळू होता. प्रत्येक काम तो मन लावून करत असे. सर्वच जण त्याच्या ह्या गुणाचं कौतुक करीत असत. त्याच्या ह्या गुणांनी प्रभावित होऊन एक जमीनदार त्याला म्हणाला, "माझा जांवई कामेश शहरांत राहतो. त्याला तुझ्यासारख्या मेहनती माणसाची जरूर आहे. तुला इथल्यापेक्षां पगारही जास्त मिळेल, तेव्हां तू तिकडे कां जात नाहीस?"

कांतने त्याचे म्हणणे ऐकले व तो शहराकडे जायला निघाला. शहरांत पोचण्यासाठी एक छोटेसे जंगल पार करून जावे लागत असे. त्या जंगलातून जाताना कांतने खिन्न होऊन बसलेल्या एका तरुणास व तरुणीस बघितले. त्या तरुणाचे नांव होते माधव व त्याच्या बहिणीचे नांव होते वंदना. ते दोघेही शहराकडेच निघाले होते. चालता चालता वंदना अतिशय थकल्यामुळे ती एक पाऊलही पुढे जाऊं शकत नव्हती.

रात्रीच्या वेळी जंगलात राहण्यात मोठा धोकाही होता. त्यांची अडचण कांतने ताबडतोब ओळखली. स्वतःचा परिचय देत त्याने दोघांना धीर दिला. त्याच्या मदतीने माधव आणि वंदना अंधार पडायच्या आंतच शहरात पोचले.

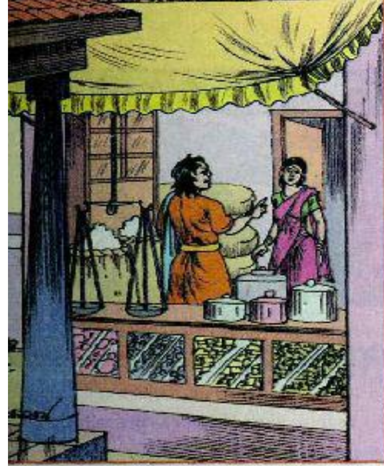
त्यांचा निरोप घेऊन कांत निघणार, एवढ्यांत माधवने त्याला दहा मोहोरा दिल्या आणि म्हटले, "तू ह्या मोहोरा घेतल्यास तर मला आनंद होईल."

परंतु कांतने "वंदना माझ्याही बहिणीसारखीच आहे" असं म्हणून ती रक्कम स्वीकारण्यास नकार दिला.

ह्यावर माधव म्हणाला 'मी एक ज्योतिषी आहे. तुझा चेहरा पाहून मी ओळखलं आहे की कांही वर्षे तरी आपण मित्र बनून राहूं शकणार नाही. पण तू आम्हाला मदत केलीस त्याबद्दल थोडीशीच पण कांही रक्कम तरी घ्यावी लागेल."

कांतने माधवकडून एकच मोहोर घेतली. आणि म्हणाला, "तू खरोखरच ज्योतिषी असशील तर

कार्तिक

माझ्याकडून ही मोहोर घे, आणि सांग की शहरांत गेल्यावर माझी काय स्थिति असेल?'' असं म्हणतच त्याने ती मोहोर माधवच्या हातांत कोंबली.

माधवने कांतच्या हातावरील रेषा बारकाईने निरखून त्याला सांगितले, ''तू मोठा भाग्यशाली ठरशील. पण जेव्हां तुझं लग्न होईल व तू आणि तुझी पत्नी एकमेकांना एकाच नावाने हांक माराल, तेव्हांच हे शक्य होईल. जर हे शक्य झाले नाही तर ह्यावर एक दुसरा उपाय आहे. तुझ्या मुलांपैकी कोणी हया पध्दतीचा (एकमेकांना नांवाने हांक मारण्याचा) स्वीकार केला, तर तुझं भाग्य उजळून निघेल. तोपर्यंत तुझं नशीब फळफळण्याची कांही शक्यता नाही. तू हे रहस्य कुणास सांगत कामा नयेस. जर हे रहस्य जाहीर करशील तर तू भाग्यवान बनणार नाहीस.''

बंदना म्हणाली ''माझ्या भावाची भविष्य वाणी खरी ठरते. तू भाग्यशाली व्हावेस यासाठी माझ्या बाजूने मीही भरपूर प्रयत्न करीन.'' ह्या घटनेनंतर कांत कामेशकडे पोचला. कामेश मोठा सज्जन मनुष्य होता. थोडयाच काळांत कांत कामेशाच्या घरचे सर्व कामकाज सांभाळू लागला. कांतच्या चांगल्या स्वभावाने प्रभावित होऊन कामेशने कांतचे लग्नही करून दिले. वधूचे नाव कांता असल्यामुळे कांत लग्नाला लगेचच तयार झाला. कामेश अनेक वेगवेगळ्या गोष्टींचा व्यापार करीत असे. त्यापैकी किराणा दुकानाची जबाबदारी त्याने कांतकडे सोपवली होती. आता कांत आपल्या पत्नीबरोबर वेगळं घर घेऊन राहू लागला. पहिल्याच दिवशी तो बायकोस म्हणाला, ''आपल्या दोघांची नांवे किती सारखी आहेत. आपण एकमेकांना प्रेमाने कांत म्हणूनच हांक मारू या.''

ह्यावर कांता म्हणाली ''माझी आई असं म्हणायची की आपल्या नवऱ्याला त्याच्या नांवाने कधीही हांक मारू नये. त्यामुळे मोठा अनर्थ होतो.''

ह्यामुळे कांतचे उजळू पाहणारे भाग्य परत कांही काळ थांबल्यासारखे झाले. यथावकाश त्याला तीन मुले झाली. मोठ्या मुलीचे नांव ठेवले पद्मावती. त्यानंतर जन्मलेल्या मुलाचं नाव ठेवले गेलं कृष्ण. तिसऱ्या मुलीचे नाव ठेवण्याआधीच मरणोन्मुख पडलेल्या त्या मुलीस पाहून कल्प वैद्याने जाहीर केलं, की ती जिवंत राहणे शक्य नाही. तो म्हणाला, ''भास्कर देवता आणि वरूण देवता तुझ्यावर कोपले आहेत, त्याचमुळे, तुझं उजळणारं भाग्य टळलं आहे. पण एक उपाय आहे, त्यामुळे तू हे संकट टाळूं शकतोस, ह्याच दोन्ही देवतांच्या नावांची आद्याक्षरे घेऊन मुलीचं नांव ठेवशील तर तुझं कल्याण होईल. आद्याक्षरांप्रमाणे मुलीचं नांव होईल''भाव.''

कांतने वैद्याचा सल्ला मानला. बघता बघता मुलीची तब्येत सुधारू लागली. कालांतराने पद्मावती वयांत आल्यावर कांतने पद्मनाथ नांवाच्या मुलाशी तिचे लग्न लावून दिले. तिची सासरी पाठवणी करताना कांत तिला म्हणाला, ''तू आपल्या पतीस प्रेमाने पदम म्हणून हांक मार. तोही तुला पदम नांवानेच हांक मारेल. ह्यामुळे तुमचं वैवाहिक जीवन सुखाचं होईल.''

परंतु पद्मावतीच्या सासरी स्वतःच्या पतीला नांवाने हांक मारण्यास बंदी होती, त्यामुळे पद्मनाथ आपल्या पत्नीस 'अग ए' म्हणून बोलावत असे. पुन्हां एकदा कांतच्या महाभाग्यशाली बनण्यात अडथळा आला.

राहता राहिली मुलगी, भाव, जिच्याकडून कांतला कुठलीच विशेष आशा वाटत नव्हती. त्यामुळे कांतच्या मनाने घेतलं की आता आपले भाग्य फळफळण्याची कुठलीच शक्यता नाही. त्याचं मन फार उदास झालं.

तिकडे कांतचा निरोप घेऊन माधव आणि वंदना कांही काळ शहरांत राहिले, आणि मग परदेशी निघून गेले. तेथे बंदनाचे लग्न शाम नांवाच्या एक व्यापाऱ्याबरोबर झाले, तर माधवचे लग्न रमा नांवाच्या एका व्यापाऱ्याच्या मुलीशी झाले. वेगवेगळ्या प्रकारचा व्यापार करून त्यांनी भरपूर संपत्ति मिळवली.

वीस वर्षे तिकडे राहिल्यानंतर वंदना आपल्या

एकुलत्या एक मुलास, भाव याला घेऊन स्वदेशी येऊन वंदना कांतच्याच शहरांत राहूं लागली. वंदनाचा पती श्याम व माधवही आपल्या कुटुंबियां-समवेत तिथे लवकरच येणार होते.

इतक्यांत वंदनाला कांतबद्दलची माहिती समजली व ती त्याला भेटायला गेली. दोघांनी एकमेकांना ओळखलं. वंदना कांतला म्हणाली, ''त्या दिवशी आपली बहीण समजून तू मला मदत केली होतीस आज वेळ आली आहे की आपण आपला स्नेह, नातेसंबंधात बदलूं शकतो. मुलगा आणि मुलगी जर, राजी असतील तर तुझ्या मुलीला मी माझी सून करून घेऊं इच्छिते.''

कांतने मोठ्या आनंदाने तो प्रस्ताव स्वीकारला. दुसऱ्याच दिवशी मुलामुलींनी एकमेकाला बघितले. दोघांनीही विवाहाला आपली संमती दर्शविली तेव्हां वंदना भावला म्हणाली, ''मी तुझी आत्या आहे.

तू माझ्या मुलास आपल्या नांवानेच हांक मारत जा." तिने आपल्या मुलासही तेच सांगितले. दोघांनाही आपली नावे एकच आहेत, ह्या गोष्टीचे आश्चर्य वाटले, आणि आनंदही झाला.

कांत आनंदाने, गद्गदलेल्या स्वरांत म्हणाला, "वंदना, तू त्या दिवशी मला वचन दिले होतेस की मी नशीबवान व्हावं, ह्यासाठी तू भरपूर मदत करशील, आणि आज तू तुझं वचन पूर्ण केलं आहेस. आता माझी मुलगी आणि होणारा जांवई एकमेकांना नावाने हांक मारतील ह्यापेक्षां मला आणखी काय पाहिजे?"

दोघांचे लग्न मोठ्या थाटामाटांत पार पडले दुसऱ्याच दिवशी कांतला कामेशकडून बोलावणे आले. कामेश कांतला म्हणाला, "बराच काळ तू माझा व्यापार सांभाळलास. आता स्वतःचा व्यापार धंदा सुरू कर. माझ्या देखरेखीखाली हे कर. त्यासाठी तुला लागेल ती मदत मी देईन".

हे ऐकताच कांत एकदमच निराश झाला त्याला वाटलं की माधवची भविष्यवाणी चुकीची ठरली आणि हा विवाहसंबंध कांही त्याला लाभलेला नाही.

वंदनाला ह्याविषयी सर्व समजले तेव्हां कांतला धीर देत ती म्हणाली, "कुणा दुसऱ्या-कडे नोकरी करून कुणी महाभाग्यशाली बनत नाही. नोकरदार हा शेवटी नोकरच राहतो, मग किती कां मोठ्या पदावर असेना! आता अशी वेळ आली आहे की तू मालक व्हावेस. ही संधी हातची दवडूं नकोस. मी आणि माझा भाऊ तुला सर्वतोपरी मदत करूंच. स्वतंत्रपणे जगण्याची संधी आता तुला मिळाली. जे स्वतंत्रपणे काम करतात त्यांनाच नशीब साथ देते. आता तुझे भाग्य फळफळणार आहे. तेव्हां निश्चिंत मनाने व्यापारांत लक्ष घाल."

कांतला आपली चूक समजली. तो म्हणाला, "मला कळून चुकलंय की ज्योतिष केवळ भविष्याची दिशा दाखवते. खरं तर मनुष्य स्वतःच स्वतःचं भविष्य घडवतो. आता मी माझं आयुष्य माझ्या कष्टांनी घडवेन, आणि मिळालेल्या या संधीचा पूर्ण फायदा करून घेईन."

ह्यानंतर त्याने आपला स्वतःचा व्यापार सुरुं केला, आणि एका वर्षाच्या आंतच शहरांतील प्रमुख व्यापाऱ्यांत त्याची गणना होऊं लागली.

भयंकर घाटी

2

(ब्रम्हापुरजवळच्या अरण्यांत केशव नावाचा एक शेतकरी मुलगा राहात होता. जेव्हां तो डोंगरावर गुरे चरायला घेऊन गेला, तेव्हां तिथे एक विचित्र प्राणी आला. त्याचवेळी तिथे ब्रम्हापुरचा सेनापतीही शिकारीसाठी आलेला होता. तो प्राणी बघून त्याला आपल्याकडे हांकलत आणण्याची आज्ञा त्याने सैनिकांना दिली.)

सेनापतीची आज्ञा ऐकून एका सैनिकाने आपला घोडा त्या प्राण्याकडे वळवला व त्याला सेना-पतीकडे हांकलत आणले.

सेनापती त्याच्याकडे थोडावेळ टक लावून निरखून बघत राहिला नि सैनिकाला म्हणाला,

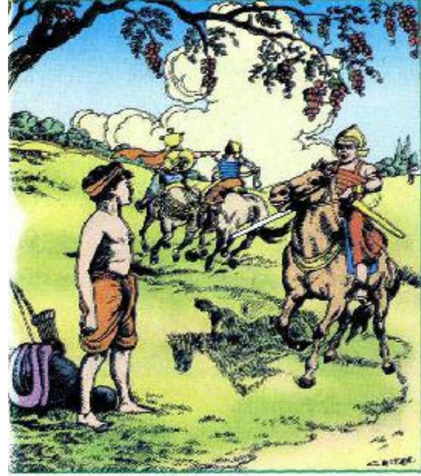
"हा अगदी निराळा प्राणी आहे. असला प्राणी जगांत असतो यावर कुणाचा विश्वास बसणार नाही. हा जर महाराजांना भेट दिला तर ते खूष होतील."

सेनापतीने केशवकडे वळून विचारले,

"अरे, तू हा प्राणी कुठून चोरला आहेस? असले प्राणी हे राजाच्या मालकीचे असतात, हे तुला ठाऊक नाही कां? तुला राजाची आज्ञा माहीत नाही कां?"

सेनापतीच्या या बोलण्याचा केशवला फारच राग आला, पण त्याने तो दाखवला नाही.

केशवने राग आवरून नम्रपणे उत्तर दिले, "हुजूर, मी हा प्राणी चोरलेला नाही. तो लहान

होता तेव्हां मला या डोंगरावर सांपडला होता. मी याला वाढवलाय. हा माझ्या गुरांबरोबर इथे हिंडतो. मी अडाणी आहे. हे रान सोडून मी कुठेही कधीही गेलो नाही. तेव्हां राजधानीतून दिलेल्या व जाहीरझालेल्या राजाच्या आज्ञेची मला कांहीच माहिती नाही."

"तसं असेल तर तुला मी क्षमा करतो. अरे, त्या प्राण्याच्या गळ्यांत दोरी बांधा आणि त्याला नगराकडे घेऊन चला. आपण हा विचित्र प्राणी महाराजांनाच नेऊन दाखवू या. हे काम प्रथम करायला हवे व नीटपणे करायला हवे. नगरांत पोचेपर्यंत ह्या प्राण्यावर नीट लक्ष ठेवून त्याला घेऊन चला."

असे म्हणून सेनापतीने आपला घोडा पुढे काढला.

एका सैनिकाने दोरीचा फांस तयार करून त्या प्राण्याच्या गळ्यांत घातला. आणि त्या दोरीचा कासरा आपल्या घोड्याच्या खोगीरांत अडकवला, आणि तो सेनापतीच्या मागेमागे जाऊं लागला.

दुसरा सैनिक केशवजवळ येऊन आपली तलवार उपसून त्याला दरडावून आणि धमकावून म्हणाला, "याद राख, मी एका महिन्यानंतर येईन. यावेळी आणखी एक रानगाढव मला पकडून दे. नाहीतर तुझी कांही धडगत नाही."

आणि तोही पहिल्या सैनिकाच्यामागून जाऊं लागला.

सेनापतीचा व त्या सैनिकांचा हा उद्धटपणा पाहून केशव चिडला होता. त्याने भात्यांतून एक बाण काढला व धनुष्यावर चढवला. पण त्याच्या मनांत विचार आला, "कितीही मोठा शत्रू असला तरी त्याच्यावर मागून बाण सोडता कामा नये." आणि आपला राग आवरुन त्याने बोटांतून बाण हळूंच जमिनीवर सोडला.

इकडे ते सैनिक त्या प्राण्याला नेत होते आणि अरण्यांत पुढे जाणारा सेनापती आनंदाने फुलून निघाला होता.

"मी हा प्राणी महाराजांना दाखवीन, हा पकडायला मला किती धाडस करावे लागले ते सांगीन, आणि मग महाराज मला मोठे इनाम देतील...

तो मनांत मनोरे बांधत होता.

"मी एका खेडवळ मुलाला दरडावून हा प्राणी

आणला आहे हे नगरांत कुणालाही कळता कामा नये. त्यासाठी अगोदर या दोघा सैनिकांना पढवून ठेवायला हवं!"

असा विचार करुन त्याने आपला वेग कमी केला, आणि घोडा थांबवून सैनिकांशी बोलावे म्हणून मागे वळून तो पाहणार, तेवढ्यांत सैनिकांचा आरडाओरडा व हलकल्लोळ त्याच्या कानावर पडला, "हुजूर, हा तर कुणीतरी राक्षसी घोडा दिसतोय. माझ्या घोड्याच्या पोटावर याने जखम केली आणि त्याला मारले. शिवाय मलाही त्याने..." आणि तो मोठ्याने रडायला लागला.

सेनापतीने थांबावून मागे पाहिले तो काय?

एक सैनिक आणि त्याचा घोडा रक्ताने माखलेले होते. दुसरा सैनिक घोडा सोडून अरण्यांत पळत सुटला होता.

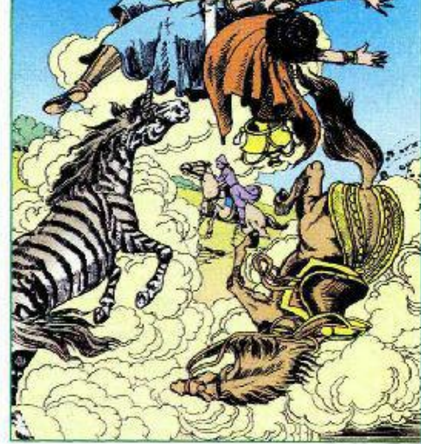
सेनापती खूपच घाबरला होता. घोड्याला पुढे न्यायची त्याला इच्छा होती, पण तितक्यांत त्या प्राण्याने आपले शिंग सेनापतीच्या घोड्याच्या पोटांत घुसवले.

घोडा खिंकाळत एका बाजूला आडवा पडला. सेनापतीने खाली उडी मारण्यापूर्वीच त्या प्राण्याने सेनापतीच्या पाठीवर ढुशी दिली व शिंगाने त्याला जखमी केले.

तो धाडकन जमिनीवर आपटला आणि असह्य वेदनेने तडफडत ओरडायला लागला, "मेलो, मेलो, मला वांचवा! या राक्षसी घोड्याने मला मारलंन. बाप रे, वांचवा, वांचवा!".

असं कण्हत, ओरडत तो थोडा वेळ कळवळत

होता आणि नंतर त्याचा आवाज कायमचा बंद झाला.

"वांचवा, वांचवा, एक भयंकर राक्षस घोडा आलाय" असं ओरडून सांगत तो सैनिक ब्रम्हापुरात पोंचला.

ज्या लोकांनी त्याला असा ओरडत पळत जाताना पाहिले, त्यांना तो वेडा असावासे वाटले.

जेव्हां तो राजमहालाच्या द्वारापाशी पोंचला, तेव्हां त्याने तिथल्या पहारेकऱ्यांना सांगितले, "आपला सेनापती मारला गेलाय. त्यांचा घोडा मारला गेलाय. त्यांच्याबरोबरचा सैनिक व त्याचा घोडाही मारला गेला आहे. तो राक्षस घोडा सर्वांना तुम्हाला आम्हाला बोचकारुन फाडून खाईल."

प्रमुख पहारेकऱ्याने मंत्र्यांना हळूंच सांगितले, "बहुतेक ह्याचे डोके फिरले असावे. सेनापतींना

एका शिंगवाल्या राक्षसघोड्याने अरण्यांत मारून टाकलें असं हा सांगतोय."

"असं काय, त्याला माझ्या महालांत पाठवा." असं सांगून मंत्री महालांत गेला. तो सैनिक दारांत दिसल्यावर मंत्र्याने हंसून त्याला आंत बोलावले व प्रेमळ स्वरांत म्हटले, "काय घडलं ते न घाबरता सांग."

सैनिकाला जरा धीर आला. अरण्यांत केशव दिसल्यापासून ते राजधानीला परत पळून येईपर्यंत त्याने सविस्तर हकीकत सांगितली.

आता मात्र मंत्री विचारात पडला, "म्हणजे त्या दोघांना जेव्हां तो विचित्र प्राणी मारीत होता, तेव्हां तू हात बांधून लांबून बघत होतास. तुला भीती वाटली नाही कां?"

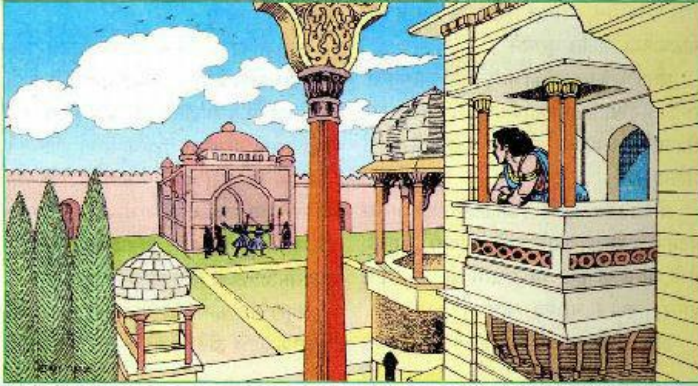
"भीती? माझे वरचे प्राण वरच राहिले होते. कारण जेव्हां तो प्राणी माझ्या साथीदाराला मारायला पुढे सरसावला, तेव्हां मी मागेपुढे न पाहाता धूम पळत सुटलो." सैनिकाने अडखळ व सविस्तर सांगितले.

"त्याचा अर्थ, सेनापती मरताना कांही तुझ्या डोळ्यांनी तू पाहिले नव्हतेस!" मंत्र्याने त्याच्याकडे रोखून बघत विचारले. "हुजुर, मी स्वतः पाहिले नसले तरी त्यांचे ओरडणे "मेलो, वांचवा," हे मी स्वतः नक्की ऐकले होते की!" सैनिकाने उत्तर दिले.

"तो राक्षस दिसायला भयंकर आहे कां? खूप विचित्र प्रचंड मोठ्या आकाराचा आहे कां?"

मंत्र्याने विचारले. "नाही हुजूर, तो भयंकर दिसत नाही किंवा प्रचंड मोठाही नाही. घोड्यापेक्षां लहान, पण गाढवापेक्षां मोठा, असा दिसतो. त्याच्या डोक्यावर एक शिंग आहे.

दिसायला ते साधे जनावर वाटते पण विचित्र

आहे. सुरवातीला त्याला बांधले होते, त्या घोड्याच्या मागोमाग तो निमूटपणे चालत होता. पण अचानक..."

आणि सांगता सांगता ते आठवून सैनिक गप्प झाला व घाबरुन थरथर कांपायला लागला.

सैनिकाचे उत्तर ऐकून मंत्र्याला हंसूं आले. "अरे, मला वाटतं, तू अरण्यांत कुठलं तरी विषारी फळ खाल्लं असशील. सेनापती खरंच मेला असेल तर त्याचं कारण वेगळं असेल. कारण असला प्राणी दुनियेत नाही. तो शेतकरी मुलगा धनुष्यबाण चालवीत होता ना? त्यानेही सेनापतीला मारले असेल. कारण तो प्राणी त्याचा होता ना? सेनापतीने बळजबरीने तो प्राणी आणायचा प्रयत्न केला होता.

आता तू असं कर, मी कांही सैनिक बरोबर देतो, व त्यांना तपास करायला सांगतो. तू त्यांना अरण्यांत घेऊन जा आणि त्यांना वाट दाखव." मंत्र्याने सांगितले.

"होय हुजूर"

सैनिकाने मान डोलावली. पण अरण्यांत पुन्हां जायच्या कल्पनेचे त्याचे हृदय धडधडूं लागले. पण मंत्र्याची आज्ञा त्याला मोडता येईना.

मंत्र्याने प्रमुख पहारेकऱ्याला आज्ञा दिली व अरण्यांत जाऊन सेनापतीचा शोध घेण्यास सांगितले. तिथे कायकाय घडले त्याची चौकशीही करायला सांगितले. जमल्यास केशवला पकडून नगरांत आणले तर खरी वस्तुस्थिती समजेल असे मंत्र्याने ठरवले.

इकडे नगरांत सेनापतीच्या मृत्यूबद्दल अनेक वावड्या शहरांत पसरल्या. लोक नाना तर्कवितर्क करुं लागले.

राजमार्गावरुन तो सैनिक ओरडत जात होता ते बऱ्याच लोकांनी ऐकलेले होते. एका विचित्र प्राण्याच्या डोक्यावर शिंग आहे, हे ही त्यांनी ऐकले होते. शिवाय त्या प्राण्याला मोठेमोठे पंख आहेत, शिकारीसाठी जंगलात गेलेल्या सेनापतीला त्या प्राण्याने पकडलं आणि त्याला घेऊन तो प्राणी आकाशमार्गाने उडून गेला म्हणे, असं लोक बोलत होते.

केशवचा पिता शहरांत दूध विकायला आला होता, त्याने या साऱ्या अफवा ऐकल्या. त्याला मुलाने जे सांगितलं होतं ते आठवलं. जर त्या प्राण्याने सेनापतीला मारलं असेल तर तो केशवला

सुद्धां मारुन, टाकूं शकेल, या विचाराने विचारा बाप फारच कष्टी झाला. आणि या काळजीने तो लगबगीने घरी परत जायला निघाला.

जेव्हां तो नगराच्या दाराजवळून जात होता, तेव्हां त्याला आणखी एक विचित्र गोष्ट समजली.

ती ही की शेजारच्या शत्रूराजाने गुप्तहेरांकरवी सेनापती व त्यांच्या सैनिकांना मारले. शक्यतोवर त्या हेराला जिवंत पकडून आणायला मंत्री आणखी सैनिकांना पाठवणार आहेत, आणि ते सैनिक जंगलाच्या दिशेने निघालेले आहेत.

हे ऐकून तर म्हाताऱ्याला वाटलं कीं खरोखरच आपल्या मुलावर आता संकट आलेलं आहे.

जर त्या विचित्र प्राण्याने आत्तापर्यंत केशवला मारलेलं नसेल, तर मंत्र्याचे हे मूर्ख सैनिक केशवलाच शत्रूचा हेर समजून ठार मारतील. आपण लौकर जाऊन तिथली परिस्थिती कशी आहे ते पाहावे, व मुलाला सावध करावे, असा विचार त्याने केला.

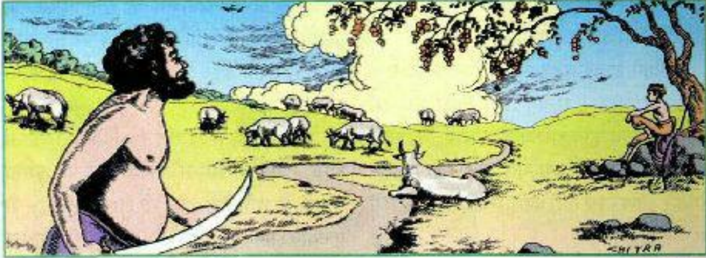
तो झोंपडीपाशी पोंचला तर तिथे कुणीच नव्हतं. आता काय झालं असेल असं वाटून त्याने आपल्या घरांत वाडवडिलांची तलवार भिंतीवर लावलेली होती, ती हातांत घेतली आणि तो त्या चराईच्या बाजूला गेला. नेहमीच्या झाडाखाली केशव बसला होता, त्याला पाहून बापाच्या जिवांत जीव आला. तो लगबगीने मुलाजवळ गेला.

''केशव, तुला जिवंत पाहीन असं वाटलं नव्हतं. शहरांत कित्येक अफवा पसरल्या आहेत. शेवटी, इथें झालंय तरी काय?''

रोजच्यासारखा केशव शांतपणे बसला होता. सेनापती व सैनिकांवरचा त्याचा राग आता शांत झाला होता. घाबरलेला पिता हातांत तलवार घेऊन आलेला पाहून केशवला फारच आश्चर्य वाटलं. त्याला कांहीच समजेना त्याने वडिलांकडे निरखून पाहात विचारले, ''तलवार कशाला आणलीत? कसल्या अफवा आहेत?''

''ब्रम्हपुरच्या सेनापतीला व त्याच्या सैनिकांना एका विचित्र प्राण्याने मारुन टाकले अशी नगरांत बातमी आहे. कांही लोक म्हणताहेत कीं शत्रूचे हेर इथे वेष बदलून फिरत आहेत, त्यांनाही मारलंय म्हणे!'' पित्याने घाबरुन सांगितलं.

(अपूर्ण)

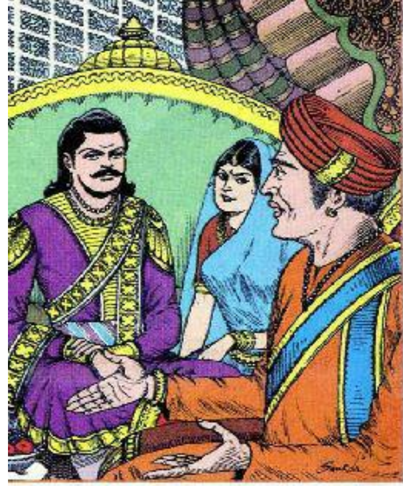

वेताळ कथा

राजकुमारीचे प्रश्न

निश्चयाचा पक्का विक्रमार्क पुन्हां झाडाजवळ गेला, झाडावरुन त्याने शव खाली काढले व ते खांद्यावर घेतले. नेहमीप्रमाणे त्याने स्मशानाची वाट धरली. तेव्हां प्रेतांत लपलेल्या वेताळाने म्हटले, ''राजन, आपण नेहमी पाहातो की कांही विद्वान, विवेकी व विनम्र असतात. ते आपले ज्ञान इतरांना वाटतात. पण कांही बुद्धिवंत ह्यांच्यासारखे दिलदार नसतात, ते वेगळे असतात. आपल्या विद्वत्तेचा त्यांना फार गर्व असतो. आपल्या शब्दांच्या मोहजाळ्यांतून ते इतरांची अवहेलना करतात, त्यांचा अपमान करतात. मला तर शंका वाटते कीं असल्या कुणी व्यक्तीने हे असाध्य कार्य करण्यासाठी तुला सांगितले तर नाही ना? मला

मनापासून वाटतं कीं तू त्यांचा स्वभावदोष जाणून घ्यावास. असल्याच एका अहंकारी राजकुमारीची, विलासिताची गोष्ट मी तुला सांगतो; आपल्या हुशारीचा व बुद्धिमत्तेचा तिला प्रचंड गर्व होता. ही गोष्ट लक्षपूर्वक ऐक, म्हणजे तुझा थकवा दूर होईल." आणि वेताळाने गोष्टीला सुरवात केली.

भूपतीसेन हा माल्व देशाचा राजा होता. विलासिता ही त्याची एकुलती एक मुलगी होती. तिला सर्व विद्या शिकवण्यासाठी राजाने एका महापंडिताची नेमणूक केली होती. लग्नाचे वय होईपर्यंत तिचे सर्व शिक्षण पूर्ण झाले. तिच्या ज्ञानाबरोबरच तिचा स्वभाव फारच अहंकारी झाला होता, असे तिच्या गुरुजींच्या लक्षांत आले होते. म्हणून तिचा पती तिने स्वतःच निवडावा, असा सल्ला त्यांनी राजा व राणीला दिला. त्यांत तिला पूर्ण स्वातंत्र्य देण्यास त्यांनी सांगितले होते.

बुद्धिमान, सौंदर्यवती विलासिताशी विवाह व्हावा म्हणून अनेक राजकुमार पुढे आले. पण तिच्यापुढे ते सारे दुय्यम प्रतीचे ठरले. तिचे ठाम मत होते कीं तिचा पती तिच्यासारखाच प्रतिभावंत असायला हवा!

भूपतीसेनने तिच्या स्वयंवराची घोषणा केली होती. त्याला एक वर्ष उलटून गेले. पण तिच्या प्रश्नांची योग्य उत्तरे एकाही राजपुत्राला देता आली नाहीत.

एका सकाळी रुद्रपुरचा राजपुत्र अभिलाषवर्मा तिथे आला. त्याने आपला घोडा राजवाड्यासमोर थांबवला, आणि एक सेवक त्याला घेऊन आंतल्या दालनांत गेला. घटकाभरांतच वनदेवतेसारखी दिसणारी, रेशमी साडीत सजलेली, राजकुमारी विलासिता, आपल्या माता पित्यांबरोबर तिथे आली, आणि अभिलाषवर्माच्या समोरच बसली. तिच्या अनुपम सौंदर्यावर राजपुत्र मोहित झाला. त्याने आपला परिचय करुन दिला.

मंदस्मित करुन विलासिता म्हणाली, 'मी आपल्याला कांही प्रश्न विचारीन. जर आपण त्या प्रश्नाची योग्य उत्तर दिलीत, म्हणजे माझ्या मनांतल्या उतरांशी ती मिळतीजुळती असली, तरच आपल्या दोघांचा विवाह होऊं शकेल."

अभिलाषवर्माने मान डोलावून त्याला संमती दिली. घसा साफ करीत विलासिताने विचारले, "आपल्या राज्यांतले प्रजाजन कावळे आहेत कीं कुत्री?"

अभिलाषने क्षणभर विचार करुन उत्तर दिले, "आमच्या राज्यांतले प्रजाजन सगळे कावळे आहेत. कुत्र्यांसारखा एकही जण नाही."

त्याच्या या उत्तरावर किंचित हसून विलासिताने दुसरा प्रश्न विचारला, "आपण जन्माने चंद्रवंशज आहात. स्वभावांत देखील चंद्राचा अंश आहे कीं...?" असं म्हणून ती थांबली.

या प्रश्नाला तावडतोब उत्तर देत अभिलाष म्हणाला, "मी स्वभावाने सूर्यवंशज आहे."

"छान! राजकुमार, आता माझा शेवटचा प्रश्न आहे. पिता वनांत जाताना सारेजण दुःखी कां होतात? ते परत तर येतीलच ना?"

अभिलाषवर्माने म्हटलं, "अज्ञानामुळे!"

"जो पिता बनलेला आहे, तो परत कसा काय येईल?" विलासिताने आपला संशय व्यक्त करीत म्हटले. "हो तर, परत येईलच ना, पण हो, तो स्वतःच्या घरी येणार नाही." अभिलाषवर्माने गंभीर स्वरांत म्हटले.

ही उत्तरे ऐकून विलासिताने आपल्या माता-पित्यांकडे वळून पाहिले व म्हटले, "या राज-कुमारांनी माझ्या कल्पनेशी जुळणारी उत्तरें दिलेली आहेत, म्हणून या स्वयंवरात ते विजयी झालेले आहेत."

राजकन्येचा निर्णय ऐकून राजा व राणी अतिशय आनंदून गेले. भूपतीसेनने आपल्या आसनावरुन उठून आपल्या होणाऱ्या जांवयाला प्रेमाने आलिंगन दिले.

वेताळाने ही गोष्ट सांगून राजा विक्रमार्काला विचारले, "राजपुत्र व राजकन्येची ही प्रश्नोत्तरे, जणूं कांही मूकबधिरांची आपसांत बोलणी

असावीत, असे नाहीं कां वाटत? सगळेच प्रश्न असंबद्ध, अस्ताव्यस्त आणि उत्तरे देखील विचित्र नि विसंगत वाटतात, नाहीं कां? माझ्या या शंकांची उत्तरे तुला माहीत असूनही जर तू दिली नाहीस, तर तुझ्या मस्तकाची अनेक शकले होऊन ते फुटून जाईल.''

विक्रमार्काने उत्तर दिले, ''राजकुमारी विलासिताने राजकुमार अभिलाषवर्माला जे प्रश्न विचारले, त्यांची उत्तर त्याने त्याच पद्धतीने गूढ शब्दांत दिली. ''तुमच्या राज्यांतले प्रजाजन कावळे आहेत कीं कुत्री?'' याचे उत्तर त्याने ''आमच्या राज्यांतले सर्व प्रजाजन कावळेच आहेत'' असे दिले. याचा अर्थ आहे, जो कांही आहार उपलब्ध होतो, तो सारे कावळे एकत्र मिळून खातात, कुत्र्यांसारखे एकमेकांशी भांडण करीत पत्रावळ फाडून टाकीत नाहीत. हा वर्माच्या सांगण्याचा अर्थ होता. दुसरा प्रश्न होता, ''आपण चंद्रवंशज आहात पण स्वभावांतही चंद्राचा अंश आहे कां?'' या प्रश्नाचे जे उत्तर वर्माने दिले, त्याचा अर्थ असा होता कीं तो चंद्र नाही, कारण चंद्राला स्वतःचा प्रकाश नाही. तो स्वभावाने सूर्यवंशज आहे कारण सूर्य स्वयं-प्रकाशी असतो, व चंद्र परप्रकाशी असतो.''

आता राहिला तिसरा प्रश्न. ''पिता अगर वनांत गेले (पितृवनाचा दुसरा अर्थ आहे स्मशान) तर सर्वांना अपार दुःख होते. ते परत येतील? जे पिता वनांत गेले ते परत येतील कां?'' याच्या उत्तराचा अर्थ असा कीं जे पिता तिकडे गेले त्याबद्दल प्रत्येकाला खूप दुःख होते.

पण त्यांचे परत येणे, न येणे हे त्या त्या व्यक्तीच्या विश्वासावर अवलंबून असते, पुढच्या जन्मांत पिता भले आपल्याच घरांत जन्म घेईलच असे नाही. पण दुसऱ्या कोणत्यातरी घरांत जन्म घेऊं शकतो. असा वर्माच्या बोलण्याचा अर्थ होता. जेव्हां आपण या प्रश्नोत्तरांचा खोलवर अर्थ काय आहे तो जेव्हां पाहातो, त्यावरुन ही प्रश्नोत्तरे कांही मूकबधिर मंडळींच्या गप्पा नाहीत हे लक्षांत येते.''

राजाचे मौन अशा रितीने भंग करण्यांत वेताळ सफल झाला. तो लगेच शवासहित अदृश्य झाला आणि पुन्हां झाडावर जाऊन बसला.

(आधार : वसिष्ठांची रचना)

इतर देशांतल्या दंतकथा (उत्तर अमेरिका, सिअू जमात)

दरीतला विचित्र खडक

त्या खोऱ्यांतल्या कोणत्याही खेड्यांपासून खूप दूर असणारा एक उंच सरळसोट खडक आहे. तो इतका मोठा व उंच आहे कीं केव्हांतरी त्याचे टोंक ढगांत दिसेनासे होते. मी त्या टोकाला शिखर म्हणतो, पण कोणत्याही डोंगराच्या शिखरासारखे ते टोंक नाही. तो डोंगरमाथा चांगला प्रशस्त व सपाट आहे. शाळकरी मुलांमुलींची छान सहल झाली असती तिथें!

पण तुम्हाला मात्र तिथे चढून जाता येत नाही. एकदा कांही गिर्यारोहकांनी दोर, मोठे खिळे व हातोड्यांच्या सहाय्याने वर जायचा यशस्वी प्रयत्न केला, पण वरती पोंचल्यानंतर मात्र त्यांच्या तोंडचे पाणी पळाले, कारण त्यांना खाली उतरणे अशक्य होते. पण ते हुशार होते. एका हेलिकॉप्टरने त्यांना वरुन उचलले आणि खाली सुखरूप उतरवले.

पण आपली ही गोष्ट त्यांची नाही. फार फार वर्षांपूर्वी, जेव्हां हेलिकॉप्टर, विमाने, रेडियो, बिनतारी यंत्रे अस्तित्वांत यायला शेंकडो वर्षें अवकाश होता, त्या प्राचीन काळांत तिथलेच दोन मुलगे कुणाच्याही मदतीशिवाय खाली उतरले. कसे? खरं तर तुम्हाला अगोदरच सांगायला हवं कीं ते तिथे चढलेच नव्हते.

मी कांहीतरीच सांगतोय कां? ते जर वर चढलेच नव्हते, तर खाली यायचा प्रश्न येतो कुठे? होय ना? पण ते तिथे गेले होते!

आता पूर्ण गोष्ट सांगायला हवी-ती मुले तिथे गेलेली नव्हती तरी खाली कशी व कां आली ते!

त्याचं असं झालं कीं ते दोघेजण हलक्या लांकडाचा चेंडू एकमेकांकडे फेकत खेळत होते. एकदा तर त्यांचा चेंडू जुन्या टेकडीच्या पलीकडे गेला. तेव्हां त्यांना त्या टेकडीवर चढून जायची इच्छा झाली. आजपर्यंत त्यांनी कधी तसे केलेले नव्हते. टेकडीपलीकडचे जग कसे असेल ते पाहायची उत्सुकता त्यांना होती. तिथून त्यांना खालची दरी

अतिशय सुंदर दिसली. रंगीबेरंगी फुले फुलली होती आणि फळांनी झाडे लगडली होती. छोटे मोठे पक्षी व प्राणी तिथें लपंडाव खेळत होते.

ते दोघेजण त्या अनोळखी दरींत उतरले आणि त्यांचा चेंडू शोधायला लागले. पण त्यांना कांही तो सांपडला नाही. चेंडू शोधत शोधत ते लांबवर गेले. वाटेंत दिसली ती रसाळ फळे चाखत ते पुढे गेले. आपले गांव खूप मागे पडले आहे हे त्यांच्या ध्यानांत आले नाही. जेव्हां एकदम सुरेखसा पूर्णचंद्र आकाशांत चमकायला लागला, तेव्हां त्यांना संध्याकाळ झाल्याची जाणीव झाली. ते संबंध खोरें सोनेरी रंगाचे दिसूं लागले.

ते मनोहर दृश्य पाहून दोघेही भारावून गेले होते, पण, चंद्र-प्रकाशामुळे एक मोठे, भले मोठे केसाळ अस्वल गुहेमधून बाहेर आले. ही दोन मुले पाहून अस्वल तर फारच खूष झाले. कां, ते तुम्हाला ठाऊक आहेच कीं!

अस्वल आता त्यांच्यावर उडी घेणार हे त्या दोघांना चंद्र-प्रकाशांत स्वच्छ दिसले.

"थांबा थोडा वेळ, अस्वलराव, घाई कसली आहे? आम्हाला शेवटची प्रार्थना म्हणायला जरा वेळ द्याल कां?" सगळा धीर एकवटून त्यांनी अस्वलाला विचारण्याचे धाडस केले.

"प्रार्थना? त्याने काय होणार आहे? तुम्हाला इथे लपायला कुठेही जागा नाही. माझ्याशी सामना करायला तुमच्यापाशी कांही शस्त्रही नाही. आसपास तुमच्या मदतीला यायला कुणीही नाही. आजपर्यंत मला बघूनच सगळ्यांना घेरी येत असे. तुम्ही दोघे मात्र निराळे दिसता आहात. तुम्ही तसेच खूप चविष्ट असाल अशी माझी खात्री आहे!" अस्वल त्यांना म्हणाले.

ती मुले व त्यांचे जातभाई तिथल्या वांकन टांका या देवाची उपासना करीत असत. "अरे वांकन टांका, या सुंदर वनराईच्या खोऱ्यांत तू आम्हाला इथपर्यंत आणलेस, ते फक्त या भल्यामोठ्या अस्वलदादाला स्वादिष्ट भोजन देण्यासाठीच कां?

अस्वलदादा म्हणतात की आता इथून आमची सुटका होणे शक्यच नाही. अरे देवा वांकन टांका, तुला यांतून कांहीच मार्ग दिसत नाही कां रे?" आणि त्या दोघांनी वांकन टांकाची मनोभावे आळवणी केली. त्यांच्या डोळ्यांतून घळाघळा अश्रू वाहात होते.

वांकन टांकाने त्यांचे ऐकले. एकाएकी, त्या दोन्ही मुलांना किंवा अस्वलालादेखील कांही समजण्यापूर्वीच त्या मुलांच्या पायाखालच्या जमिनीचा भलामोठा तुकडा झरझर वरती येऊं लागला. तो इतका वर गेला कीं अस्वलाला कांही तिथपर्यंत जाऊन भोजन करता आले नसते.

रागावून अस्वलाने त्या नव्या अतिउंच दगडावर बोचकारले, त्याच्याभोवती गोलगोल फेऱ्या मारल्या, पण व्यर्थ! मुलांनी त्यांच्या देवतेचे आभार मानले, पण आता पुढे काय करायचे ते त्यांना कळेना. पण वांका टांकाला माहीत होते की! देवच होता ना तो! त्या जमातीचा मित्रपक्षी गरुड, त्याचे नांव वानली होते - त्याने खाली झेंप घेऊन एकेका मुलाला आपल्या पायांत उचलून घेतले आणि त्यांच्या खेडेगांवालगतच्या टेकडीवर आणून सोडले. अशा दोन खेपा त्याने केल्या. मध्य रात्र होईपर्यंत मुले घरी पोंचली. त्यांच्या आईने गरमागरम जेवण तयार ठेवलेले होते आणि त्यांचा हा चित्तथरारक अनुभवही मोठा बहारदार होता. दुसऱ्या दिवशी सर्वांना तो सांगायचा होताच. त्या रात्रीं त्यांना थकव्याने शांत झोप लागली. तो नवा खडक लांब क्षितिजावर दिसत होता तो पाहायला गांवकरी गेले आणि त्यांनी भक्तिभावाने त्या खडकाला वंदन केले

ही गोष्ट स्थानिक रेड इंडियन लोकांची आहे. युरोपांतून गोरे लोक जाऊन तिथे वसाहती करण्या-पूर्वीच्या काळांतली आहे. त्या एकांड्या खडकाला गोरे लोक सैतानाचा खडक कां म्हणतात ते तिथल्या या जुन्या रहिवाशांना समजले नाही. म्हणून त्यांना वाटते कीं सैतान हा गोऱ्या परकीयांचा मित्र आहे. ते मात्र त्याला अस्वलाचा खडक म्हणतात.

त्या अस्वलाला त्या रात्री चांदणीभोजन मिळाले नाही, त्याची आठवण बहुधा गांवकऱ्यांनी कृतज्ञतेने ठेवली असावी. *(एम्.डी.)*

गुरूची जबाबदारी

ब्रह्मदत्त काशी येथे राज्य करीत असताना बोधिसत्वांनी तक्षशिला नगरीत एका प्रसिद्ध शिल्पकाराच्या रूपांत जन्म घेतला. त्यांच्याकडे शिल्पविद्या शिकण्यासाठी देशाच्या कानाकोपऱ्यांतून अनेक राजकुमार येत असत.

तक्षशिला नगरांतील शिल्पाचार्यांचे यश ऐकून काशीच्या राजाने आपल्या मुलाला त्यांच्याकडे विद्याभ्यासासाठी पाठविण्याचे ठरविले. परंतु सोळा वर्षाच्या तरुण राजकुमाराला एकट्याला एवढ्या लांब तक्षशिला येथे पाठविणे मंत्र्याला व दरबारी लोकांना काही आवडले नाही.

त्यावर विचार करून सर्वांनी म्हटले - "महाराज, शिल्पविद्या शिकविणारे कित्येक लोक आपल्या राज्यांत सुद्धां आहेत, तेव्हां राजकुमाराला तक्षशिला येथेच पाठविण्याची गरजच काय?"

राजाने कोणाचेही ऐकले नाही. आपल्या मुलाला राजधानीत शिल्पकला आत्मसात् करणे कठीण जाईल. असा विचार करून राजाने आपल्या मुलाच्या हातांत एक खडावांचा जोड व एक ताडपत्री छत्री दिली व म्हणाला - "तू तक्षशिला येथे जाऊन तेथील शिल्पाचार्यांकडे शिक्षण घे, शिक्षण संपताच परत ये. त्यांना गुरुदक्षिणेसाठी द्यायला एक हजार चांदीची नाणी आपल्याबरोबर घेऊन जा."

राजकुमार आपल्या वडिलांची आज्ञा घेऊन तेथून निघाला. जातांना एक हजार चांदीच्या नाण्यांच्या भरलेल्या गाठोड्याच्या वजनाने थकून जाऊन वाटेत ठिकठिकाणी विश्रांतीकरिता थांबत तो तक्षशिलेला येऊन पोहोचला.

राजकुमाराने गुरूचे दर्शन घेऊन आपल्या येण्याचे कारण सांगितले व एक हजार चांदीच्या नाण्यांची थैली त्याने गुरूच्या हातात सोपवून विद्याभ्यासास आरंभ केला. राजकुमाराचा विद्याभ्यास चांगल्या तऱ्हेने सुरू झाला. त्याच्या प्रखर बुद्धीने गुरूसुद्धा प्रभावित झाले.

थोडे दिवस लोटले. गुरु आणि शिष्य रोज गांवाच्या बाहेर असलेल्या नदीत आंघोळ करून परत येत. एक दिवस ते दोघे स्नान करीत होते, त्या वेळी एक म्हातारी तेथे आली. हातातील तीळ स्वच्छ धुऊन तिने नदीच्या कांठावर एका फडक्यावर वाळत घातले. राजकुमार तीळ पाहून झटपट आपली आंघोळ उरकून तेथे गेला व म्हातारीची नजर चुकवून त्याने एक मूठभर तीळ घेतले व तोंडात टाकले. ते म्हातारीने पाहिले, परंतु ती गप्प बसली.

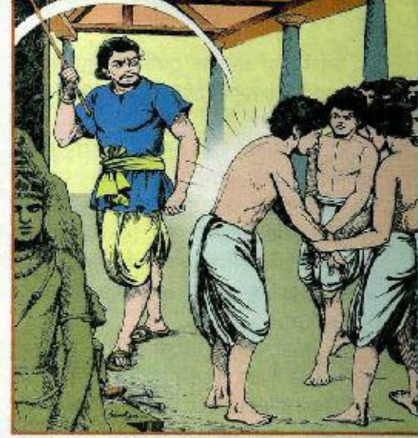
दुसऱ्या दिवशी पण राजकुमाराने तसेच केले, म्हातारीने पाहून न पाहिलेसे केले. तिसऱ्या दिवशी पण राजकुमाराने मूठभर तीळ खाल्ले. त्याने चोरून तीळ खाल्लेले पाहून म्हातारीला राजकुमाराचा खूप राग आला.

जेव्हां शिल्पाचार्य स्नान करून कांठावर येऊन बसले तेव्हां म्हातारीने गुरूकडे तक्रार केली - "गुरुवर्य, तीन दिवस आपला शिष्य माझे तीळ चोरून खात आहे. तीळ नाहीसे झाल्याबद्दल मला दुःख होत नाही. परंतु त्या तरुणाची चोरी करण्याची संवय पाहून मला दुःख होत आहे. ही गोष्ट आपल्या यशाला काळिमा फांसणारी आहे. कृपा करून त्याला तुम्ही अशी शिक्षा करा, की पुन्हां तो चोरी करणार नाही."

घरी परत येताच गुरूंनी बाकीच्या शिष्यांना राजकुमाराचे हात घट्ट बांधण्यास सांगितले व राजकुमाराच्या पाठीवर काठीने तीन वेळा मारले आणि म्हणाले - "तू जे वाईट काम केलेस त्याबद्दल ही शिक्षा तुला मिळाली आहे. पुन्हां असे काम करू नकोस."

राजकुमाराला गुरूचा खूप राग आला. तो फक्त काशी राज्यापुरता राजकुमार होता. येथे सर्वांच्या प्रमाणे तो सर्वसाधारण माणूस होता. त्याला शिक्षा करण्याचे काम गुरुचेच होते.

राजकुमार क्रोधाने लाल झाला. त्याने मागचा पुढचा विचार न करता शपथ घेतली - "मी राजा झाल्यावर ह्या दुष्टाला कांहीतरी कारणाने काशी राज्यात बोलावून त्याचा प्राण घेईन." कांही दिवसांनी राजकुमाराचे शिक्षण पूर्ण झाले. काशीला परत निघतांना त्याने आपल्या गुरूला नमस्कार करून त्यांचा आशीर्वाद घेतला.

त्यानंतर राजकुमार आपल्या गुरूंना म्हणाला - "गुरुवर्य, मी राजा झाल्यानंतर आपण काशी राज्यात नक्की आले पाहिजे. त्या वेळेस मी आपला चांगल्या तऱ्हेने आदर सत्कार करावा म्हणतो."

आपल्या शिष्याचे आमंत्रण ऐकून गुरुवर्यांना खूप आनंद झाला. त्यांनी येण्याचे आश्वासन दिले.

काशी राज्यात पोहोचताच थोड्या दिवसांनी [illegible]राचा राज्याभिषेक झाला. एके दिवशी [illegible] गुरूची आठवण झाली. त्याने तावडतोब [illegible] नोकराला बोलावून आज्ञा केली - "तू तक्षशिला येथे जाऊन तेथील शिल्पाचार्यांचे दर्शन घे आणि त्यांना माझे हे निमंत्रण-पत्र दे."

शिल्पाचार्य निरोप मिळतांच काशीला गेले नाहीत. त्यांनी विचार केला की, राजा गादीवर

बसण्याच्या आनंदात असणार त्याला राज्य-कारभाराचा अनुभव आल्यानंतर त्याला भेटायला जाणेच चांगले.

असा विचार करून शिल्पचार्य कांही दिवसांनी काशी राजाला भेटायला काशी राज्यात आले व राजमहालात रहाणाऱ्या आपल्या शिष्याला भेटायला गेले. राजाचा गुरु म्हणून दरबारी लोकांनी त्यांची बडदास्त चांगल्या तऱ्हेने ठेवली आणि त्यांना आदरपूर्वक एका उंच आसनावर बसण्यास सांगितले.

गुरूना पाहताच राजाला त्यांचे पूर्वीचे वागणे आठवले व राग जास्तच वाढला. त्याने गुरूकडे क्रोधाने दृष्टिक्षेप केला व विचारले - "मूठभर तीळ खाणाऱ्या मला शिक्षा देणाऱ्याला असा हातात आलेला असतांना सोडून देता येईल काय?"

राजाने विचार केला की, राजदरबारी लोकांना सर्व सांगून शिल्पाचार्यांच्या मनांत मरणाचे भय निर्माण करून त्यांना वेळ साधून मारणेच जास्त सोयीस्कर होईल. परंतु राजाला वाटले तसे शिल्पाचार्य बावरले नाहीत. उलट ते सौम्य शब्दात राजाला म्हणाले - "हे राजा, जेव्हां तू माझ्याजवळ शिष्य म्हणून होतास, तेव्हां तुझी जबाबदारी माझ्यावर होती व तू लायकीप्रमाणे काम केले नाहीस. शिष्याला वाईट मार्गापासून परावृत्त करून चांगल्या मार्गी लावणे हे गुरूचे कर्तव्य आहे. परंतु त्यावेळेस मी तुला शिक्षा न करता तसेच सोडून दिले असते, तर आज तू काशी नगराचा राजा न होता काशी राज्यांतला चोर लुटेरा झाला असतास. बुद्धिमान लोक जेव्हां कांही अपराध करतात तेव्हां त्यांना शिक्षा देणाऱ्यावर नाराज होऊन चालत नाही. तर त्यांच्याबद्दल जास्त प्रेम व आपुलकी वाटावयास पाहिजे."

त्यामुळे राजदरबाऱ्यांसमोर खरी गोष्ट बाहेर आली. राजाचा अपमान झाला. राजा सिंहासना-वरून उतरून आला व त्याने खाली वांकून गुरूचे पाय धरले आणि म्हणाला - "गुरुवर्य, माझे मन परत एकदा वाईट मार्गाने जात होते, परंतु परत आपण मला चांगला मार्ग दाखविलात, मी आपला कायम ऋणी राहीन."

राजांत झालेला हा बदल पाहून सर्व दरबारी लोकांना व त्यांच्या बरोबर शिल्पाचार्यांना खूप आनंद झाला.

त्यानंतर राजाच्या सांगण्यावरून शिल्पा-चार्यांनी आपले निवासस्थान काशीला आणले आणि राजाच्या दरबारी आचार्यांच्या पदावर ते राजाला चांगले मार्गदर्शन देत राहिले.

एकदा चूक झाली खरी!

प्रतापराय जमीनदाराने, सूर्यभूपती नांवाच्या दुसऱ्या एका जमीनदाराच्या मुलीशी, अनंतलक्ष्मीशी, विवाह केला. सूर्यभूपतीच्याकडे प्रतापरायच्यापेक्षां पन्नास गांवे जास्त होती. म्हणून लग्न झाल्या दिवसापासून अनंतलक्ष्मीला त्या गोष्टीचे वाईट वाटत होते. आपल्या पित्याच्या मानाने एका लहानशा जमीनदाराशी आपले लग्न झालंय म्हणून ती कायम असमाधानी होती. त्यावरुन नेहमी ती पतीला टोमणे मारीत असे किंवा कांहीतरी उलटसुलट बोलून त्याचा पाणउतारा करीत असे. घरांतले सारे नोकरचाकर तिला भांडखोर, कर्कशा, जमीनदारीणबाई असं म्हणून तिच्यामागे तिची टिंगल करीत असत. प्रतापराय मात्र यांत फारसे लक्ष घालीत नव्हता. बायकोचे कटु शब्द या कानाने ऐकून त्या कानाने सोडून देत होता.

पन्नास वर्षे असा त्यांचा संसार चालला होता. एकदा ती दोघेजण घोडागाडीत बसून सकाळीच बाहेर फिरायला डोंगराच्या बाजूला गेली. तिथली फळझाडे, फुले, वृक्षराजी व कुरणांत चरणारी गुरे, पाहून त्यांना खूप आनंद झाला. बकऱ्यांच्या कळपांत एक मेंढी होती. ती पाहून अनंतलक्ष्मी उत्साहाने म्हणाली, "हे पाहा, आपल्या लग्नाला आता पन्नास वर्षे झाली. या शुभप्रसंगी आपण ती मेंढी कापून तिचे मांस शिजवून, आपल्या सर्व कर्मचाऱ्यांना एक मोठी मेजवानी देऊं या."

प्रतापरायने अनिच्छेने नकारार्थी मान हलवली, व पुढे त्याने म्हटले, "पन्नास वर्षांपूर्वी जी चूक झाली, त्याची शिक्षा त्या गरीब बिचाऱ्या मेंढीला कशापायी द्यायची?

- *रमेश पटेल*

एका उत्सवाची दंतकथा

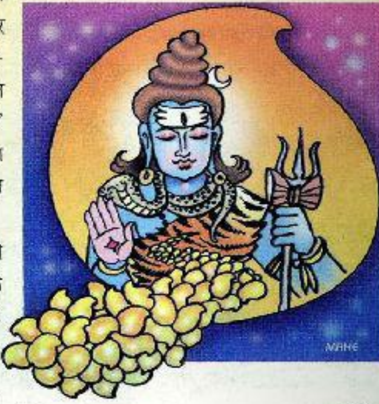
तमिळनाडमधील काराईकल ही एके काळी फ्रेंच वसाहत होती. तिथें दरवर्षी चार दिवसांचा आम्र महोत्सव भरतो.

काराईकल अम्मैयार उर्फ पुनितावती हिला आदरांजली म्हणून हा उत्सव असतो.

पुनितावती ही तिथल्या एका धनाढ्य व्यापाऱ्याची, परमदत्ताची पत्नी होती.. ती शिवाची परमभक्ती करीत असे.

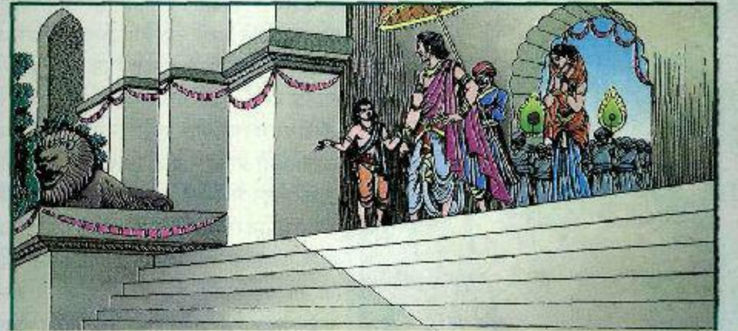
एकदा परमदत्ताने एका दुर्मिळ प्रतीचे दोन आंबे घरी आणले. त्याच दिवशी, त्यांच्या दारी एक याचक आला.

जेव्हां तोही शिवभक्त आहे असे त्यांना कळले, तेव्हां व्यापाऱ्याला व पत्नीला फार आनंद वाटला. पुनितावतीने सांबार-भाताबरोबर तो दुर्मिळ आंबाही त्याच्या पानांत वाढला. त्या दिवशी तमिळ 'आनि' महिन्यांतली पौर्णिमा होती. तमिळनाडमधल्या त्रेसष्ट नायन्मार संतामधे ही कराईकल अम्मैय्यार ही एकच स्त्री-संत आहे.

'आनि' पौर्णिमेच्या दिवशी काराईकलचे रहिवासी रस्त्यावर आंबे पसरतात. ती फळे परमेश्वरापर्यंत पोंचतील अशी त्यांची श्रद्धा असते. हा मांगानी उत्सव यंदा वीस जूनपासून साजरा केला गेला.

विष्णुपुराण

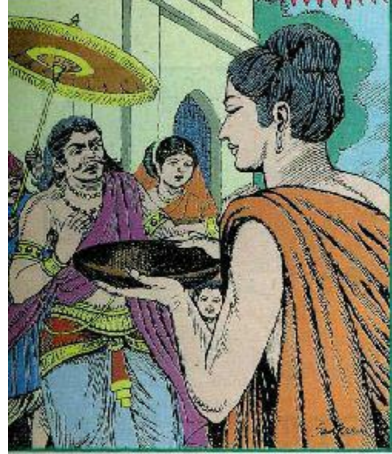
बुद्धांच्या आगमनाचा निरोप कळताच कपिल-वस्तु नगरातील सर्वांनी त्यांचे स्वागत करण्या-करीता सर्व नगर फुलांनी सुशोभित केले. सर्व लोकांच्यात आनंदोत्साह निर्माण झाला होता. कारण, सर्व जगतात ज्योर्तिमय बनलेले भगवान बुद्ध आपल्या नगरातील रहाणारे होते. राज्याचा राजा सिद्धार्थ बनणार होते, परंतु ते विश्वाचे चक्रवर्ती बनले. ह्याचा अभिमान वाटून सर्व नगरवासियांनी रस्त्यावर फुलांच्या पायघड्या टाकल्या.

आपल्या मुलाला केव्हां एकदा आपल्या बाहुपाशांत घेऊन कवटाळतो आहे असे राजा शुद्धोदनाला वाटत होते.

नगरांत बुद्धांचे आगमन झाले. अर्धोन्मिलीत नेत्र, गंभीर मुखमुद्रा, असलेले व करुणामूर्ती बनलेले बुद्ध व त्यांच्या पाठीमागून हजारो लोक 'बुद्धं शरणं गच्छामि', 'धर्मं शरणं गच्छामि', 'संघं शरणं गच्छामि', असा जयजयकार करीत येत होते.

तिकडे राजमहालांत यशोधरा, राहुल व महाराज शुद्धोदन राजवाड्याच्या पायऱ्या उतरून मुलाची येण्याची प्रतिक्षा करीत होते. सारथी चेन्ना आंगणात पुढे जाऊन उभा होता. त्याच्या डोळ्यातून आनंदाश्रू गळत होते. तो आपल्या मालकाची उत्कंठतेने वाट पाहात होता.

हातांत भिक्षापात्र घेऊन बुद्ध राजमहालासमोर आले. राहुलने धावत जाऊन आपल्या वडिलांचे पाय धरले व नमस्कार केला. अनेक वर्षानंतर दर्शन देणाऱ्या आपल्या पतीच्या प्रसन्न चेहऱ्याकडे यशोधरा एकटक नजरेने पहात राहिली. त्यांना तिने साष्टांग नमस्कार घातला व त्यांच्या पायाला

स्पर्श करीत आपल्या डोळ्यांतील अश्रूंनी त्यांचे पाय धुतले.

बुद्धाच्या आलिंगनाकरीता पुढे आलेले महाराज शुद्धोदनाचे हात, त्याचे ते परिव्राजक रूप व हातांत भिक्षापात्र पाहून लुळे पडले. ते निश्चल झाले. वृद्ध महाराजांचे काळीज भिक्षु रूपांत आलेला आपल्या मुलाला पाहून तडफडू लागले. त्यांच्या डोळ्यांतून अखंड अश्रूधारा वाहू लागल्या.

"बाळा, सिद्धार्थ! गौतम! हे काय झाले? तू हे काय करून बसलास!" असे म्हणत ते कळवळून रडूं लागले आणि बेशुद्ध झाले.

बुद्धांनी आपल्या वडिलांचे डोके आपल्या मांडीवर घेतले व त्यांना आपल्या शुभ्र वस्त्राने ते वारा घालू लागले. आपल्या मुलाचा स्पर्श होताच राजा शुद्धोदनना शुद्धीचा अर्थ प्राप्त झाला. "बौद्ध रूपाने सिद्धार्थ म्हणूनच परत आलो आहे." हे ऐकताच शुद्धोदनांच्या कानांना अमृतवाणी ऐकल्यासारखे वाटले. त्यांच्या अर्धवट उघडलेल्या डोळ्यांतून एक किरण प्रकाशमान झाल्यासारखे वाटत होते. बुद्धांच्या तोंडावर एक प्रकारचे तेजोवलय चमकत होते. त्या वलयाच्या अनिर्वचनी प्रभावाने शुद्धोदनला उत्तेजित केले. अशांततेतून शांतिकडे, अंधकारातून प्रकाशाकडे, व भ्रमापासून सत्याकडे त्यांना खेचले गेले. "बुद्धां शरणं गच्छामि" हेच वाक्य त्यांच्या मनपटलावर वारंवार पडू लागले. त्यांच्या तोंडूनही ते शब्द बाहेर पडूं लागले. राहुल सुद्धा तेच म्हणत होता. सर्व लोकांच्या तोंडूनही तेच शब्द बाहेर पडत होते. यशोधरा आपले डोळे मिटून छातीवर हात ठेऊन ध्यानस्थ मुद्रेने पुटपुटता म्हणत "बुद्धं शरणं गच्छामि" चा जप करीत होती.

त्या स्थितीत बुद्धाने राहुलच्या डोक्यावर हात फिरवीत म्हटले, "मी तुला आशीर्वाद देतो की; तूसुद्धा बुद्ध बनून धर्माचे व संघाचे अनुकरण करीत मानवाला सार्थकता मिळवून देशील. माहित आहे कां? बुद्ध याचे तात्पर्य काय आहे? तुझ्या धारणेने केवळ मीच बुद्ध नाही. उत्तम धर्माचरण व अहिंसा पाळणारे सर्व बुद्ध होतात. बुद्धत्व हीच मानवता आहे. बुद्धत्व प्राप्त करणारा मनुष्यच बुद्ध होऊ शकतो. असा मनुष्य जन्म धारण करणारा बुद्धच ह्या जगांत मार्गक्रमण करतो. बुद्धांच्या द्वारा उपदेशीत धर्मच मनुष्याच्या जीवनाला खरेपण मिळवून देते. हा धर्मच खरा मानवाला अनुकूल आहे."

यशोधरा आपले डोळे उघडीत बुद्धांकडे निश्चल दृष्टी टाकत म्हणाली - "स्वामी! मी मला

स्वतःला आपल्या हातांत भिक्षारूपाने अर्पित करीत आहे. आजपर्यंत मी एक गृहिणी म्हणून राहिले. परंतु आत्तापासून मी एक मानवाच्या सेवाधर्माकरिता म्हणून एक संन्यासिनी बनत आहे. आपल्या पावलांवर पाऊल ठेऊन हे जीवन घालवणे हाच माझा आता धर्म आहे. ह्याकरिता आपण नारीजातीला समाजांत एक बौद्ध संघ काढून द्या." असे म्हणत यशोधराने बुद्धांच्या पायांना वांकून नमस्कार केला.

अशा तऱ्हेने यशोधरा बौद्ध धर्माचा स्वीकार करणारी पहिला महिला झाली.

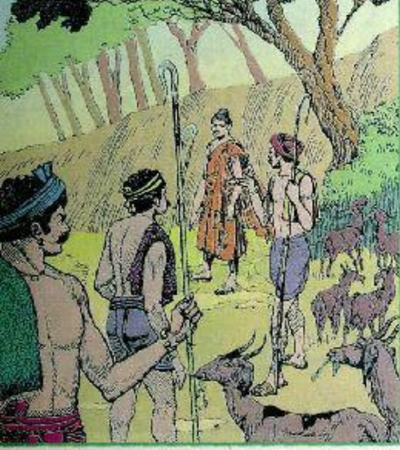
बुद्धांना भगवान रूपांत पहाणाऱ्या, अखंड अश्रू वहात असलेल्या चेन्नाला गौतम बुद्धांनी पाहिले व त्याला आपल्या बाहुपाशांत घेण्याकरीता ते पुढे झाले. तेवढ्यांत खाली वांकून चेन्नाने त्यांना नमस्कार केला, तेव्हां त्याला उठवीत बुद्ध म्हणाले - "चेन्ना, कोणीही मनुष्य कितीही महान व मोठा बनला, तरी लहानांनी मोठ्यांचाचा आदर केला पाहिजे. त्यांची पूजा केली पाहिजे. ह्या क्षणी तू मला पूज्य आहेस. ह्या कपिलवस्तू नगरांतून ह्या विशाल जगांत मला प्रवेश करून देणारा पुण्यात्मा तूच तर आहेस. मी ज्या सत्याचा व धर्माचा बोध व ज्ञान प्राप्त केले. त्या आधाराला धरून कोणीही मला देव समजला व माझी आराधना केली तर ते मला आवडणार नाही. कोणत्याही व्यक्तीची आराधना अनुचित आहे. भगवान मानणे सुद्धां तसेच आहे. खरी एकच गोष्ट आहे, मानव धर्माचे आचरण करणे!"

बुद्ध भगवानाचे वचन ऐकून गदगदलेल्या स्वरांत चेन्ना म्हणाला, "बुद्धदेवा! तसे मानण्याने आम्हाला एक प्रकारचा आनंदच प्राप्त होतो. ह्या भावनेचे एक कारण धर्माचरण किंवा संघ सेवेच्याकरीता आमच्या हृदयांत अत्यंत भक्तिभाव उत्पन्न होत आहेत. आम्ही एक शक्तिशाली संबंध जोडत आहोत. तेव्हां कृपया आपण आपल्याला भगवान मानून आम्हाला आमच्या आराधनेच्या भावना व आपल्याला तसे म्हणण्याच्या इच्छेला आडकाठी घालूं नका."

तेव्हांपासून बुद्धांना बुद्धदेव व भगवान बुद्ध अशा नांवाने संबोधले जाऊ लागले. असा उत्तम मनुष्यच देव आहे.

शाक्यवंशातील कांही मोजके लोक सोडले तर बाकीच्यां सर्वांनी बौद्ध धर्माचा स्वीकार केला. व त्याचबरोबर बुद्धाच्या आदेशाचा उपदेशाचा

प्रसार केला. ते सर्व भिक्षू बनले. त्यांनी सर्वांनी आपापली संपत्ती संघाला अर्पित केली. व ते सेवाधर्म स्वेच्छेने करायला तयार झाले.

देवदत्ताला सुरुवातीपासूनच बुद्धांच्याबद्दल द्वेषभाव होता. म्हणून त्याने ईर्षेने प्रेरित होऊन बौद्ध धर्माला विरोध केला व बुद्धाच्या विरुद्ध आपले एक संगठन निर्माण केले.

बुद्ध कपिलवस्तू नगरांतून जायला निघाले. त्यांच्या बरोबर अनेक अनुयायी, शिष्य यशोधरा व राहुलही होते. बुद्ध वाटेने जाताना सुजाताच्या घरी भिक्षू बनून गेले. बुद्धाने सुजाताच्या मुलाला आशीर्वाद दिला. आणि राहुलला म्हटले - "राहुल, सुजाताच्या मुलाला तुझा भाऊ मान. तुम्ही दोघांनी मित्र बनून भावांच्या प्रेमाने जाती, वर्णभेद यांना तोडून विश्व मानवतेचे कुटुंब एक आहे, ही भावना जगाला पटवून द्या."

सुजाता बुद्धांची शिष्या बनून यशोधरेबरोबर चालूं लागली. बुद्धाने त्यांना उपदेश केला, की गृहिणींचा धर्म घरसंसार चालवणे. बायकांनी बौद्ध धर्माचे अवलंबन करून आपल्या मुलाबाळांना उत्तम मानव बनवणाऱ्या माता म्हणून राहिले पाहिजे. हाच संदेश सर्व मनुष्य जातीत पसरून त्यांनी धर्म संचालन करावे."

बुद्धाने आपल्या अनुयायी व शिष्यांना धर्म-चक्राचे संचालन करण्याच्या हेतूने सर्वत्र पाठविले. व नंतर यशोधरा व राहुलला समजावले की, त्यांनी परत कपिलवस्तुला जाऊन बुद्ध शुद्धोदनाची देख-भाल करावी व शाक्यवंशाला धर्माने चालण्यास सांगावे.

ह्यानंतर बुद्ध एकटेच मार्गक्रमण करुं लागले, व जंगलातून जाऊं लागले. त्या भयंकर जंगलात अत्याचार करणारा एक अंगुलीमाल नांवाचा दरोडेखोर रहात होता. त्याने माणसांची हत्या करून त्यांच्या बोटांची माळ करून गळ्यांत बांधलेली होती. ती बोटे अशा माणसांची होती, की जी त्याला घाबरून त्याच्या आधीन होत होती, आणि आपले प्राण वांचविण्याकरीता त्याच्या हातून मारले जात होते."

अंगुलीमालला असे वाटे की, अशा प्रकारे आपण प्रभावशाली बनण्याने लोक आपले नांव ऐकताच थरथर कापतील.

अरण्याच्या मध्यभागी गेल्यावर त्याला कांही गुराखी भेटले. त्या रस्त्याने जाणाऱ्या बुद्धांना पाहून त्यांनी विचारले - "स्वामी, आपण त्या बाजूला जात आहात कां? चाळीस पन्नास माणसे एकत्र असल्याशिवाय तिकडे जाण्याचे धाडस कुणी करीत नाहीत. तिकडे एक भयंकर डाकू रहातो. एकटा कोणी त्याच्या हातांत सापडला, तर तो त्याला ठार-मारल्याशिवाय रहात नाही."

बुद्ध त्यांच्या म्हणण्याची पर्वा न करता त्या अरण्यमार्गाने जाऊ लागले.

समोरून एकट्याच येणाऱ्या बुद्धांना अंगुलमालने लांबूनच पाहिले. ते आपल्या भगव्या वस्त्रांत कांहीतरी लपवीत होते. अंगुलीमाल आपल्या हातांतली रक्ताने थबथबलेली चकचकीत धार असलेली कुऱ्हाड हवेत उगारीत जोरांत ओरडून म्हणाला, "तू कांहीतरी लपवलेले आहेस. ते ताबडतोब माझ्या हातांत दे."

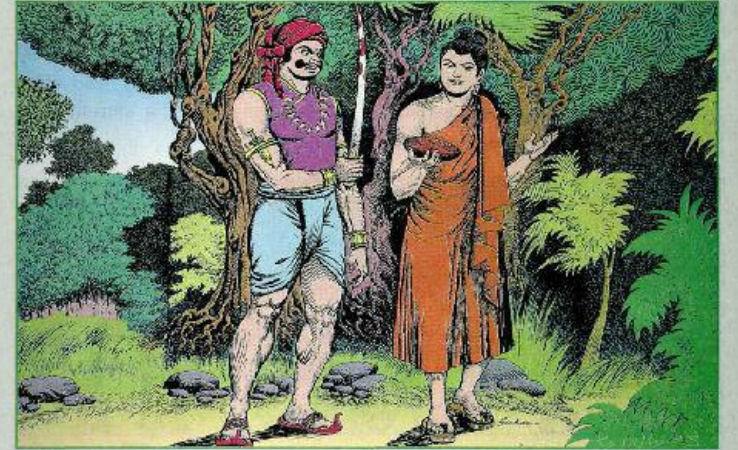
बुद्धाने मंदहास्य करीत आपल्या कफनीत लपवलेले भिक्षापात्र बाहेर काढले व अंगुली-मालच्या हातात दिले.

अंगुलीमाल ते उलटसुलट करून म्हणाला, "उफ्! हे तर भिक्षापात्र आहे. तू भिक्षुक कां असेनास. पण माझ्या शोधांत आलेला दिसतोस माझ्यासमोर हंसत रिकामे भिक्षापात्र धायची तुझी ही हिम्मत? तुला भीती वाटत नाही? माहीत आहे कां मी कोण आहे?"

"तू मनुष्य आहेस. मी सुद्धा एक मनुष्य आहे. असे असतांना आपण एकमेकांना भ्यायचे कशाला?" बुद्ध म्हणाले.

"तू मला घाबरून आपला अंगठा देऊन आपले प्राण वाचव. नाहीतर मी तुला मारून टाकेन. त्यानंतर तुझा अंगठा माझ्या माळेत अडकवीन."

"तू मला मारून टाकणार, बस् एवढेच ना? मृत्यू हा केव्हांना केव्हांतरी येणारच आहे. मारून टाक मला. मी आनंदाने मरावयास तयार आहे. आज तू मला मारून टाकणार आहेस. उद्यां तू

मरणार आहेस. पण काय रे, उद्यां मरायच्या वेळेस तू हंसत मरणाचे स्वागत करशील कां? मी कोणत्याही प्राण्याची हिंसा केली नाही. त्या संतोषानेच मी तुझ्या कुऱ्हाडीसमोर आपली मान वांकवतो, पण जेव्हां तुझे मरण तुझ्या समोर येईल, तेव्हां तू हंसतमुखाने त्याला सामोरा जाशील कां?" बुद्धानी विचारले.

हे ऐकताच अंगुलीमालचे डोके चक्रावल्या-सारखे झाले. तो कोणत्यातरी गहन विचारांत बुडून गेला. त्याला स्वतः केलेल्या भयंकर कृत्यांची आठवण झाली. तो भीतीने थरथर कांपू लागला. त्याच्या पापांना कोणतेही प्रायश्चित नव्हते. मोठी पापे करणारा मी, मला क्षमा करणारा, कोण आहे? ती दयाळू व्यक्ती कोण आहे? या विचारात असतांना बुद्ध त्याच्या मनासमोर साकार झाले. त्यांची महानता, पुण्याई त्याने पूर्वी कैक वेळा ऐकले होते.

असेही ऐकले होते की, त्याच्या दृष्टीला वाघ, हरीण, साप व मेंढी हे सर्व एकसारखे दिसतात. ते करुणाकर आहेत. उद्धारकसुद्धां बुद्धच आहे. असे विचार त्याच्या मनांत मोठ्याने साद घालत होते. आणि तो आंतला आवाज मोठा होत गेला. "बुद्धं शरणं गच्छामि."

"अंगुलीमाल! तो बुद्ध तर मीच आहे. तुझ्या करिताच मी येथे आलो आहे. तुझ्या हातांत भिक्षापात्र दिले आहे. तू तुझे भूतकाळचे आयुष्य सर्व विसरून जा. आणि एका बुद्ध भिक्षूच्या रूपाने माझा शिष्य बनून रहा."

"बुद्ध भगवान!" असे म्हणत अंगुलीमालने बुद्धाच्या पायावर लोटांगण घातले, व त्याना निवेदन केले." भगवान, फक्त मला माझाच उद्धार व्हावा वाटत असे नाही. माझे इतर अनुचरसुद्धा आपले शिष्य आहेत." असे म्हणत अंगुलीमालने आपल्या सर्व साथीदारांना हांका मारल्या.

ह्यानंतर अंगुलीमाल व त्याचे सर्व साथीदार बुद्धाचे शिष्य बनले.

बुद्धाचा उपदेश ऐकून अनेक दुष्ट व अत्याचारी लोक मागील क्रूर जीवन आठवून पश्चाताप करीत बुद्धाचे शिष्य बनले. भिक्षू बनले. त्यांनी संघाची सेवा करीत आपल्याला समर्पित करून आपले शेष जीवन पुन्हा पुनीत केले व चांगले मार्गक्रमण केले.

शापच झाले वरदान

एका गांवामध्ये रामनारायण नांवाचा एक गरीब शेतकरी रहात होता. दुसऱ्यांची शेतजमीत भाडयाने वा कराराने घेऊन तो शेती करत असे, आणि त्यावरच आपल्या कुटुंबाचे पालन पोषण करीत होता. त्याच्या मनांत दोन अतृप्त अशा इच्छा होत्या एक देशाटन करण्याची आणि दुसरी सुग्रास जेवण जेवण्याची. परंतु त्याच्यासारख्या गरीब शेतकऱ्याच्या दृष्टीने ह्या फारच महागडया गोष्टी होत्या.

एकदा त्याने विचार केला की कमीत कमी राजधानीच्या शहरांत साजरा होणारा वसंतोत्सव तरी पहावा, हा विचार मनांत येताच तो आपला मित्र केशव ह्याच्या बरोबर राजधानीकडे निघाला. दिवसभर प्रवास करूत रात्री अंधार पडता पडता ते एका जंगलात पोचले. रात्री विश्रांतीसाठी त्यांना तेथे एक देऊळ दिसले. रामनारायणने विचार केला की भयंकर जंगलात देवळापेक्षा सुरक्षित असे दुसरे कुठले ठिकाण असणार? म्हणूनच उत्साहाने त्याने आपल्या मित्राला सांगितले कीं आजची रात्र येथेच झोपलेले बरे. ह्या देवळांतील देवताच आपलें रक्षण करेल.

परंतु केशव ह्या गोष्टीस विरोध करीत म्हणाला, "हे तर चण्डमुखी नांवाच्या देवीचे देऊळ आहे. ही देवी रागीट स्वभावाची आहे. दिवसभर बाहेर संचार करून ती रात्री मंदिरात येते. त्यावेळेस जर तिला कुणी देवळांत दिसलं तर त्याला ती शाप देते."

"देवी जर माझ्यावर रागावली तर रागावूं दे पण मी आता येथून एक पाऊलही पुढे येणार नाही" असं म्हणतच रामनारायण देवळांत शिरला केशव पुढे निघून गेला.

रामनारायण देवळांत जाऊन आडवा झाला. दुसऱ्याच क्षणी त्याचा डोळा लागला आणि तो गाढ झोपी गेला. मध्यरात्रीच्या वेळी त्याला जाणवले की कोणीतरी त्याला चाबकाने फटके मारीत आहे. तो खडबडून उठून बसला. त्याने पाहिले की समोर डोळे तांबडे लाल करत देवी चाबूक घेऊन उभी आहे. देवीने त्याला विचारले

२५ वर्षांपूर्वी चांदोबात प्रसिद्ध झालेली गोष्ट

"अरे तू आहेस तरी कोण ? माझ्या परवानगी शिवाय माझ्या मंदिरात येऊन झोपण्याची तू हिम्मतच कशी केलीस?"

रामनारायणने देवीला नमस्कार करून निवेदन केले, "माते, मी एक गरीब शेतकरी आहे. राजधानीकडे जाताना वाटेत थकून गेलो. अंधारही पडला होता रात्री जंगलात वाट चुकण्याच्या भयामुळे पुढे जायची माझी हिम्मत झाली नाही. ह्याच कारणामुळे मी इथे आराम करीत होतो. सकाळ होताच मी माझ्या वाटेने निघून जाईन."

"तुला क्षमा केल्याची गोष्ट जर लोकांना समजली तर सर्व लोक ह्या देवळाची धर्मशाळाच करून टाकतील. मी तुला क्षमा करू शकत नाही तुला शापच द्यावा लागेल. तू शेतकरी आहेस म्हणूनच असा शाप देते की ज्या झाडाला तू पाणी घालशील ते झाड मरेल." अशी शापवाणी उच्चारून देवी अंतर्धान पावली. "वर्षभर शेती केल्याशिवाय कसे बरें जगायचं?" असा विचार करीतच तो राजधानीकडे निघाला.

त्या वर्षी वसंतोत्सव मोठ्या थाटांत साजरा झाला. देशाच्या कानाकोपऱ्यांतून आलेल्या सर्व शेत कऱ्यांनी राजाला आपापल्या अडचणी कथन केल्या. सर्वच शेतकऱ्यांना एक कठीण समस्या भेडसावत होती. ती म्हणजे एक विचित्र प्रकारचे गवत उगवून साऱ्या पिकांचा नायनाट करत होते. मुळांपासून उपटूनही ते गवत वारंवार उगवत होते.

त्याचा नाश करण शक्य नव्हते. ही गोष्ट ऐकताच रामनारायण राजाला वंदन करून म्हणाला, "महाराज, मला जर संधी दिलीत तर एक वर्षभरात मी या विचित्र गवताचा समूळ नायनाट करीन."

राजाने रामनारायणच्या बोलण्यांतली सत्यता पारखून घेतली. त्यांतील खरेपणा सिध्द झाल्यावर राजाने त्यासाठी आवश्यक ते लोक व इतर मदतीची सारी व्यवस्था केली. रामनारायणने त्या लोकांसह सगळया गांवोगावी भ्रमण केले आणि नवीन पिके पेरण्यापूर्वीच सगळ्या शेतांना स्वतःच्या हाताने पाणी घातले, त्यामुळे शेतांत आधी असलेल्या झुडुपांचा, गवताचा पूर्ण नायनाट झाला.

आशा प्रकारे रामनारायणच्या दोन्ही इच्छा पूर्ण झाल्या. एका वर्षाच्या आंत त्याने देशभर भ्रमंती केली, आणि जागोजागी त्याचे उत्तमरित्या सत्कार होऊन त्याला सुग्रास भोजनही मिळाले. राजानेही त्याला शंभर एकर जमीन बक्षीस दिली.

दुसऱ्या वर्षीही रामनारायण जेव्हां वसंत उत्सवात भाग घेण्यासाठी राजधानीकडे निघाला होता तेव्हां चंडमुखी मंदिराजवळ पोचेपर्यंत अंधार पडला होता. म्हणून त्याने त्याच देवळांत विश्रांती घेतली.

मध्यरात्र होताच देवी पुन्हां प्रकट झाली. रामनारायण देवीला वंदन करून म्हणाला, "हे देवीमाते, आपण दिलेल्या शापामुळेच माझ्या सर्व इच्छा पूर्ण झाल्या. शिवाय देशाच कल्याणही झालं."

क्रोधित होऊन चण्डमुखी म्हणाली, "अरे मूर्खा, तू परत मला त्रास देण्यास आलास कां? या वर्षी तू जेथे जेथे पायी चालत जाशील, तिथे तिथे तुझ्या शरीरभर उंचीचा खड्डा तयार होईल" असा शाप देऊन देवी गुप्त झाली.

रामनारायणने ओळखले की आता तो तिथून हलूंच शकत नाही. सकाळ होईपर्यंत तो हाच विचार करत देवळांत बसून राहिला की, ह्या शापाचा प्रजेच्या कल्याणासाठी कसा बरे फायदा करून घेता येईल? सकाळ होताच वाटेने जाणाऱ्या एका प्रवाशामार्फत त्याने राजास निरोप पाठवला आणि एक पालखी मागवून, त्यात बसून तो निघाला.

राजाचे दर्शन घेऊन त्याला त्याने आपल्या शापाचा सारा वृतांत ऐकवला. त्या शापापासून फायदा कसा करून घेता येईल, अशी एक योजना ही राजाला सांगितली.

ती योजना अशी होती की राज्यभरांत जेथे जेथे कालवे खोदायचे होते, त्या जागेवर रांगोळीच्या खुणा केल्या जाव्यात. रामनारायण त्यावरून पायी चालेल. तो चालताच त्याच्यामागे शरीरभर उंचीचा खड्डा बनून कालवा खोदला जाईल.

ही योजना अंमलात आणली गेली. रामनारायणला कालव्यांसाठी जेथे पायी चालण्याची आवश्यकता

नव्हती, तेव्हां तो पालखीतून प्रवास करी. तो जेथे कुठे थांबे, तेथे त्याला ताटांतून सुग्रास राजस भोजन मिळत होते.

अशा प्रकारे देवीने रामनारायणला जे शाप दिले, त्यामुळे देशाचे जास्तीत जास्त कल्याण झाले. परिश्रमांशिवाय थोडक्या खर्चात, साऱ्या देशांत कालवे खोदले गेले. नवी जमीन सुपीक व शेती करण्यालायक बनली. रामनारायणलाही देशाटनाबरोबरच स्वादिष्ट जेवणाचा लाभ मिळत राहिला.

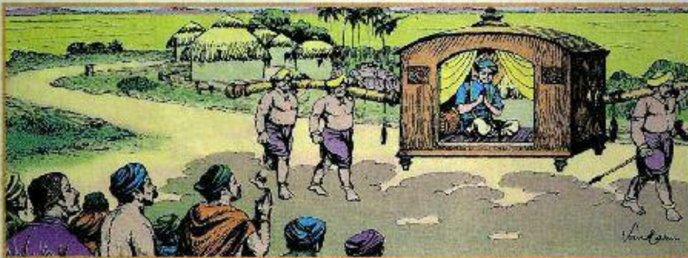
तिसऱ्या वर्षीही वसंतोत्सवात भाग घेण्यासाठी जाताना रामनारायण संध्याकाळानंतर चंड-मुखीच्या देवळांत पोंचला. परत त्याने त्याच देवळांत विश्रांती घेतली. अर्ध्या रात्री देवीने परत त्याला दर्शन दिले.

तेव्हां रामनारायण हाथ जोडून म्हणाला, "देवीमाते, आपले शाप खरोखरच अद्भुत आहेत. आपण दिलेल्या शापामुळेच मला परत एकदा देशभ्रमणाची संधी, व सुग्रास भोजन प्राप्त झाले, त्याशिवाय जनतेचे कल्याण केल्याचे पुण्यही प्राप्त झाले. आपण शाप देण्याचे थांबवलेत, तर दररोज आपली साग्रसंगीत पूजा करण्याची मी व्यवस्था करीन."

ह्यावर जास्तच रागावून देवीने परत शाप दिला, "अरे मूर्खा, तू आतापर्यंत दोन वेळा माझे आदेश धुडकावून शापांचा अपमान केला आहेस. ह्या वेळेला तुझे देशभ्रमण आणि परोपकार कसे फळतात ते मी पाहाते. तुझ्या नजरेसमोर जी कांही गोष्ट येईल, त्याची लगेच राख होईल. आयुष्यभर आपल्या डोळ्यांवर पट्टी बांधून आंधळ्याप्रमाणे आपले दिवस कसेबसे तू रेटशील."

ह्यावर रामनारायणने ताबडतोब आपल्या पगडीची पट्टी डोळ्यांवर बांधली. रात्रभर तो विचारांत गढला. सकाळ होताच तो चांचपडत देवळाबाहेर आला आणि त्याने पट्टी काढून आपली नजर देवळावर टाकली. मग काय, दुसऱ्याच क्षणी देऊळ जळून राख झाले. त्याबरोबरच रामनारायणचीही शापांतून मुक्ती झाली.

त्यानंतर रामनारायणने त्या जागी एक धर्मशाळा बांधली. येणाऱ्या जाणाऱ्या प्रवाशांना ती एक वरदान ठरली.

आर्य

अज्ञात राजकुमार का रहस्य

वीरसिंह आणि सेनापती जबरसेन शेजारच्या अमृतपुर राज्यांतल्या शरणार्थी बंडखोरांना पकडण्यासाठी पहांटेपूर्वी हल्ला करायचे ठरवतात. बंडखोरांचा नेता वसंत व आर्य डोंगरातल्या खिंडीत त्यांना अडवून मारण्याचे ठरवतात. चकमकीत जबरसेन मारला जातो. वीरसिंह आता एकटा पडतो.

28

चित्र : गांधी अय्या

